

Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde “Don Değişirme”*

Mehmet Alparslan Küçük**

Öz

Türkler; İslam'ın yayılış sürecinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve Geleneksel Türk Dini inanışlarını, Anadolu'da, İslamî kisve altında yaşatmışlardır/yaşatmaktadır. Hatta yer yer Geleneksel Türk Dini inanışı ile İslam inancı yan yana götürülmüş, İslam'a uygun olmayanların bir kısmı çıkarılmış, bir bölümü İslami kisveye büründürülmüş ve bazıları da değiştirilmeden aynen “örf” olarak muhafaza edilmiştir. Bu bağlamda Geleneksel Türk Dini inanışına sahip Türk boyları ile İslam inancını benimseyen Türkler arasında bazı ortak inanışlar ve gelenekler ortaya çıkmıştır. Bu ortak anlayışlardan ve inanışlardan biri de “don değişirme” motifi olmuştur. Türklerin menkıbelerindeki, masallarındaki ve efsanelerindeki en önemli motiflerden biri olan “don değişirme”; ölüm ve ruh, sına, üstünlük/keramet ve yaratılış unsuru olarak dört temel yapıda kendisini göstermektedir. Bu çerçevede makalemizde, ilk olarak, don değişirme motifinin (tartışmalara girilmeksizin) kavramsal analizi yapılmış, ardından da ölüm, ruh, sına (ödül/ceza), keramet, üstünlük ve yaratılış/türeme unsuru olarak ortak payda çerçevesinde örneklendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şaman, Alevilik/Bektaşılık, Türk geleneği, motif, don değişirme.

* Geliş Tarihi: 05 Mart 2018 – Kabul Tarihi: 22 Kasım 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde ‘Don Değişirme’.” *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 97-122.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538
a.kucuk@hbv.edu.tr

Giriş

Geleneksel Türk Dini inancına sahip Türkler, İslam'ın yayılması sürecinde, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve burada, eski inanışlarından bazılarını devam ettirmişlerdir. Bu inanışlardan İslam'a uygun olmayanlar çıkarılmış veya İslami yapıya kavuşturulmuş ve bir bölümü de değiştirilmeden "örf" biçiminde yaşatılmıştır. Böylece Geleneksel Türk Dini inancına sahip Türkler ile İslam inancını benimseyen Türkler arasında ortak anlayışlar ve uygulamalar vuku bulmuştur. "Don Değiştirme" figürü de bu ortak anlayışlardan ve inanışlardan biri olmuştur (Küçük ve Küçük 2011: 16, 58). Menkıbelerin, masalların ve efsanelerin konuları içerisinde yer alan don değiştirme, Türk geleneğinin önemli motiflerindedir (Ocak 2002: 206-207, Ozan 2011: 75). Dolayısıyla farklı şekillerde kendisini gösteren bu motif, Orta Asya'daki Türk boyları ile Anadolu'daki Türkler arasında ortak inanışlardan/anlayışlardan birini oluşturmaktadır. Makalemizde de Türk geleneğinde ortak bir payda şeklinde karşımıza çıkan don değiştirme motifi, ortak-benzer yönler ve kültürel bir uygulama çerçevesinde (tartışmalara değinilmeden) birkaç örnek ile konu edilmektedir.

"Don Değiştirme" Kavramına ve Anlayışına Genel Bir Bakış

Don kelimesi, genel anlamda, "elbise, kılık/kıyafet" ve don değiştirme tabiri de "kılık/ kıyafet değiştirme" anlamına gelmektedir (Eröz 1992: 125, Ozan 2011: 77). Ancak Türk geleneğinde "donuna girmek, dona bürünmek" şeklinde de kullanılabilen don değiştirme tabiriyle, genel anlamda, dış görünüşün fiziksel açıdan bir değişime uğraması kastedilebilmektedir (Küçük yıldız 2017). Terim olarak ise bu kavram, "canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini (bazen geçici olarak) kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi" şeklinde tarif edilmektedir (Boratav 1994: 62). Diğer bir ifadeyle don değiştirme, "canlı veya cansız varlıkların 'Yüce Varlık/Üstün Güç' tarafından ceza veya ödül olarak mevcut durumdaki yapıdan farklı bir yapıya dönüştürülmesidir" (Ocak 2002: 206, Kaba 2011: 95). Ayrıca don değiştirme, "kahramanların kendilerini saklayabilmeleri veya koruyabilmeleri amacıyla bir yaratık, insan, hayvan veya bitki suretine dönüşmesi şeklindeki evrensel bir motif" olarak da tanımlanmaktadır (Ögel 1995: 133).

Don değiştirme; ruhun, yeryüzü yolculuğunda değişik bedenlerde gezmesi şeklinde de tasavvur edilebilmektedir (Mélíkoff 2010: 272). Ruhun beden değiştirmesi durumu, Alevilikte, "Sır" olarak telakki edilmekte ve "Ali

sırrı, Sırr-ı Muhammed ve Ata sırrı” şeklinde zikredilebilmektedir (Ocak 2002: 191-192). Şamanların trans/vecd halinde iken yaptıkları ritüeller de “sırta erme” şeklinde değerlendirilebilmektedir (Eliade 1999: 123, Bayat 2006: 43). Zaten “Cem Ayını” ndeki semah ile şamanın vecd/trans halinin “Tanrıya ulaşmak” şeklinde aynı amaca hizmet ettiği dile getirilmektedir (bk. Turan 2010: 158).

Don değiştirme kavramının, “Kabul-ma, kalıp, kepileme (giyim değiştirme), türleme/türlenme, silkinme ve giyimini giyme” şeklinde farklı kullanım biçimleri vardır (Bu kavramların kullanım biçimleri hakkında geniş bilgi için bk. Ögel 1995: 133-135, 139). Bazı Türk boylarında ise don değiştirme motifi; “Kubulgan, Kabulgan/Kabulgak” adıyla ifade edilmektedir. “Hubilgan” şeklinde de kullanılan dona bürünme veya don değiştirme, genel olarak silkinme yoluyla başka bir varlığa dönüşme, kılık değiştirme eylemi olarak değerlendirilmektedir (Ögel 1993: 48, Karakurt 2011:162, Küçükyıldız 2017).

Yunus Emre bu hususu; “Hakikat donın geyen ağır hil’at içinde, Uş diktiler kefen tonum... Musa oldum Tur’a vardum koç olup kurbana geldüm, Ali olup kılıç saldum meydana güreşe geldüm, Yunus Emre dilinde Hak olup dile düşe geldüm...” şeklinde örneklendirmektedir. (Yeşiltaş 2014: 79-80)

Ruhun kalıptan kalıba girmesi anlamında “don-be-don dolaşma” kavramıyla da ifade edilen don değiştirmek (dona bürünmek/tene girmek) tabiri, “Donbadon” şeklinde dile getirilmektedir. Don değişiminin, bir plan çerçevesinde kader ile gerçekleştiği beyan edilmektedir. Dolayısıyla don değiştirme, kendi kaderini çizen, ilahî özgür iradesini kullanan ve arşın ötesine geçebilen bir ruhun seyri olarak görülebilmektedir. Ayrıca don değiştirme motifi, bir şuurun, ölümsüzlüğe erişmişlerin dilediği sığata, şekle bürünmesi veya dilediği şekille/sıfatla özdeşleşmesi olarak tasavvufi anlamda da yorumlanmaktadır (bk. Ocak 2002: 191, Yeşiltaş 2014: 80-81). Aslında Alevilikteki don değiştirme motifinde, tasavvufi bir yaklaşımın hâkim olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü orada ruhun ölümsüzlüğüne dair bir vurgu vardır. Bu vurgu, hem Sünni hem de Geleneksel Türk Dini inanışlarına mensup Türklerde de söz konusudur. Altaylıların inancına göre ruhun/canın, ölümsüz kabul edilmesi ve her Altaylının kendisine “ölümsüz canım ne olacak” şeklinde sorması da bunun açık bir örneğidir (Anohin 2006: 25).

İnsanın bilinçaltındaki beklentilerinin, arzularının efsanelere yansımalarının bir örneğini oluşturan don değiştirme motifindeki değişim/dönüşüm, kahramanın iradesi dahilinde veya iradesi dışında gerçekleşebilmektedir. Bu dönüşümde, hem ceza hem de muhtemel tehlikelerden korunma veya hedefe ulaşma isteği/arzusu vardır (bk. Ergun 1997: 176-177, Ocak 2002: 206, Aslan 2004: 38, Kaba 2011: 95). Ancak masallarda kahramanın don değiştirmesi durumunda eski haline dönebildiği ve geçici bir durumun; efsanelerde/destanlarda ise kahramanın eski haline dönemediği ve bu dönüşümün kalıcı olabildiği dile getirilmektedir. Bununla birlikte "taş kesilme" şeklindeki motiflerde eski hale dönüşler görülmeyebilmektedir (Ocak 2002: 206, Türkan 2008: 137).

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk geleneğine göre don değiştirme; Orta Asya'da da, Anadolu'da da yapılan işin mahiyetine göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin bir şaman; ölüm veya hastalık ile ilgili hususlarda kuş başta olmak üzere çeşitli hayvan donlarına bürünmektedir. Anadolu'da da velilerin; ölüm, savaş ve diğer şartlarda genellikle çeşitli kuş donlarına girdiği görülmektedir (bk. Ocak 2002: 219-220, Bayat 2006: 43,163, Ozan 2011: 77-81, Kuşca 2014: 71-72). Bu durum, donuna girilen hayvanın veya nesnenin koruyuculuk vazifesini yerine getirmesiyle yakından ilişkilidir. Çünkü donuna girilen hayvanın, nesnenin kendisi yer yer şamanın veya velinin yerini alarak onları tehlikeye karşı korumaktadır (Bayat 2006: 163). Burada, bir nevi "kimliğini saklama/gizleme" veya "yeni kimlik kazanma" özelliği çerçevesinde "yardımcı olma" amacı ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Türk destanlarında veya masallarında, koruyucu ruhların da şekil değiştirerek kahramana yardımcı olduğu görülebilmektedir (Eliade 1999: 120-123, Önal 2010: 1273-1275).

Türk geleneğinde don değiştirme; insan, hayvan donuna girme ve nesneye veya tabiat unsuruna dönüşme şeklinde üç aşamada vuku bulmaktadır. İnsan donuna bürünmede, bir kahramanın veya hayvanın, insan suretinde meydana gelen değişimi söz konusu olabilmektedir (bk. Ögel 1995: 139-143, Ergun 1997: 175-184). İnsan donuna bürünme, Altın-Ergek Destanı'nda; kahramanın ve atının, yeraltı dünyasından gelen Cer Tekpenek'ten kimliklerini gizlemek amacıyla yaşlı bir kadına ve adama dönüşmesi şeklinde örneklendirilmektedir (Kaba 2011: 96). Ayrıca bazı Aleviler arasında, Hz. Ali'nin don değiştirmiş şekli olduğuna inanılan Hacı Bektaş'ın; doğan, güvercin ve şahin donuna girdiği, gerektiğinde yeniden

insan şekline dönüştüğü hatta bir anda birçok yerde görülebildiği dile getirilmektedir (Güngör, Ö. 2007: 128-129, Say 2010: 20, Koçak 2011: 18). Diğer don değiştirme motifi ise hayvan suretinde meydana gelen değişimdir (Ergun 1997: 177-180, Kuşca 2015: 235). Hayvan biçiminde don değiştirme, özellikle güvercin başta olmak üzere leylek, doğan ve atmaca gibi kuş şeklindeki don değiştirmelerde dikkat çekmektedir (Örnekler için bk. Ögel 1995: 129-142). Hayvan suretindeki dönüşümler, hem Türk oyunlarına isim hem de Türk oyunlarında figür olarak kendisini göstermektedir. "Güvercin" motifi temeli olan Erzurum (kadın) barı ve Alevilerin Turna temelli "Semah"ı buna örnektir (Örnek olarak bk. Doğan 2013: 88-90, Kuşca 2014: 123-124). Üçüncü don değiştirme biçimi ise herhangi bir nesneye özellikle "taşa dönüşme" veya "taş kesilme" motifidir. Bu motif de don değiştirme biçimine dâhil edilebilmektedir (Örnekler için bk. Sakaoglu 1980: 38-78, Ergun 1997: 199-360, Oğuz ve Ersoy 2007: 10-145).

Don değiştirme motiflerinde, iki unsur ön plandadır. Bunlardan birincisi, kahramanların kendi rızasıyla, isteğiyle hayvanlara veya herhangi bir nesneye dönüşmesidir. Diğeri ise sihir/büyü yapma gücüne/etkisine sahip olan etkin ve yetkin birinin sihir/büyü gücü neticesinde kahramanların rızası/iradesi dışında meydana gelen dönüşümdür. Kısaca don değiştirme olayında kurtulma veya cezalandırma unsurları dikkat çekmektedir (Ergun 1997: 191-192, Kaba 2011: 51, 94).

Türk Geleneğinde "Don Değiştirme" Motifi

Türk geleneğinde önemli bir motif olan don değiştirme, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yayılmış ve ortak bir motif olarak yaşamını sürdürmüştür/sürdürmektedir. Buna göre don değiştirme; ölüm-ruh, sınama (ödül veya ceza), üstünlük-keramet ve yaratılış-türeme unsuru olarak dört farklı yapıda kendisini göstermektedir. Aşağıda da ortak payda çerçevesinde don değiştirmenin kültürel bazda dört farklı biçimi genel hatlarıyla ve birkaç örnekle konu edilmektedir.

"Ölüm" ve "ruh" unsuru olarak don değiştirme

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir gelenek olan don değiştirme, sembolik olarak ölüme meydan okuma ve ölüm sonrası yeni bir hayata inanış¹ çerçevesinde kendisini göstermektedir. Çünkü Türk geleneğinde, genel anlamda, ölüm için "hakka yürümek, hakka ulaşmak" tabirleri kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Alevi-Bektaşî kültüründe de ölüm

için "hakka yürümek, hakka ulaşmak" kavramları ile birlikte "kalıbı dinlendirmek, don değiştirmek, gerçeklere karışmak, yürümek, sır olmak, emaneti teslim etmek" gibi terimler de tercih edilebilmektedir (Torun 2005: 22, 27, Ozan 2011: 74, 77, Güngör ve Aksoy 2012: 253, Coşkun 2013: 273, Aktaş 2015: 22, Küçük 2017: 28). Alevilikte, don değiştirme tabirinin, özellikle gülbanklarda sıklıkla zikredildiği dikkat çekmektedir (bk. Güner 2008: 95-96).

Bazı Türk boylarında "öldü" tabiri yerine "şunkar boldı" (şahin oldu) ifadesi kullanılmaktadır (Eröz 1992:125. Ayrıca bk. Roux 2011:133). Çünkü Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk geleneğinde, ölümün bir yok oluş değil yeni bir hayatın başlangıcı olduğu inancı hâkimdir. Ölüm, ruhların bedenden ayrılarak Tanrı'ya ulaşması, kaynağına/özüne dönmesi olarak değerlendirilmektedir. Hatta Lokman Suresi'nin 15. Ayeti de bu bağlamda yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla bu anlayışın temelini, Allah'ın kendi ruhundan üflediği kutsal varlık olan insanın ölümüyle ruhun bedeni terk ederek aslına döndüğüne ve Hakk'a kavuşacağına olan inanış oluşturmaktadır (bk. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi* I/180, 186, *Beğenç* 1974: 17, Selçuk 2004: 77, Ozan 2011: 75, Coşkun 2013: 272-273, Kuşca 2015: 231, 234, Aktaş 2015: 19, 22, Küçük 2017: 28-29). Hatta bazı Türk boylarında, ölüm sonrasında ruhun bir kuş şeklinde don değiştirmedeği, aksine kuş biçimindeki ruhun kendine özgü biçimine dönüşerek bedeni terk ettiğine inanılmaktadır (Roux 2011: 63).

Türk geleneğinde, ölüm ile ruh arasında bir bağ kurulmuş ve ruhlar genel olarak kuş ile sembolize edilmiştir. Ruhların, bedene girmeden önce gökte kuş olarak yaşamakta iken ölüm sonrasında kuş olup uçtuğuna inanılmıştır/ inanılmaktadır. Tatarların, kırmızı bir kelebeğin pencereden içeriye girmeye çalışmasını, yakın akrabalarından birisinin ruhunun kelebek donuna girdiği şeklinde yorumlaması aynı düşüncenin bir ürünüdür (Eliade 1999: 60-61, 522, Kalafat 2006: 57, Artun 2018: 3). Hatta bu noktada baykuş, don değiştirme motifinin ölüm anlayışındaki en ilginç örneklerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü o, hem uğursuz hem de ölüm habercisi olarak nitelenmekle birlikte suçsuz ve haksız biçimde ölüme maruz kalan bir kimsenin ruhunun girdiği don olarak değerlendirilmektedir. Bu don değişiminin sebebi olarak da ölen kimsenin veya don değiştirmiş olan baykuşun, geride kalan akraba, eş veya dostlarının evlerinin çatısına konarak intikamının alınmasını istemesi gösterilmektedir (Torun 2005: 23).

Türklerde ölüm, “ruhun bedenden ayrılması veya yükselerek gitmesi” şeklinde tasavvur edilmektedir. Bu bağlamda ölüm, “uçmak” şeklinde algılanmış ve “göz yumdu, göçtü/uçtu gitti, sahibine verdik, dünyadan göçtü” gibi terimlerle belirtilmiştir. Dolayısıyla ruhun bedenden ayrılması da uçan bir hayvan veya kuş özellikle “güvercin” ile sembolize edilmiştir. Çünkü kuş biçiminde don değiştirme, ruhun hem ölümsüz olarak değerlendirilmesi hem de gökte kuş şeklinde yaşaması inanişinden kaynaklanmaktadır (bk. Stutley 2003: 4-13, Aslan 2004: 39, Roux 1994: 132, Roux 1999: 158, Karakurt 2011: 249, Küçük 2017: 28). Azrail’in kancasını sapladığında, Deli Dumrul’un karısının canının bir güvercin olarak uçuşması ruhun kuş şeklinde algılanmasının açık bir göstergesidir. Benzer husus, bazı masalarda kadının, kuş şekline girerek kocasının hayatını kurtarması şeklinde de görülebilmektedir (Küçük 2017: 28, Cerrahoğlu 2011: 274). Böylece ölüm ile meydana gelen değişimin/dönüşümün gerçekleşmesi, kuşlar başta olmak üzere uçabilen varlıklar vasıtasıyla vuku bulmaktadır. Çünkü ruh, kafes olarak algılanan bedende “esir kuş” şeklinde tasvir edilmiştir/edilmektedir. Manas Destanı’ndaki “Diyorlar ki Manas’ın sineğe benzer canı çıktı, Gerçek evine gitti...” ifadesi ile Yunus Emre’nin “İş bu söze Hak tanıktır, Bu can gövdeye konuktur, Bir gün ola çıka gide, Kafesten kuş uçmuş gibi” sözü de hem ruhun uçan bir varlık hem de bedeninin kafes olarak telakkisini teyit eden örneklerdendir (Aslan 2004: 39, Türkan 2008: 150, Karakurt 2011: 249, Kuşca 2014: 71, Karaoğlu 2017: 369, Küçük 2017: 31).

Bazı Türk boylarında, ölen kimsenin ruhunun öte dünyada körmöse dönüştüğü inanişına vurgu yapılmakta ve körmösün kaderinin, dünyada yaptığı iyiliğe ve kötülüğe göre belirginlik kazandığı belirtilmektedir. Hatta Şaman Mampıy’ın, “...Ben, diğer şamanlar gibi ölümden sonra Körmös’e dönüşeceğim. Vücudum çürüyüp gider, ruhum ise yeryüzünde yaşamaya devam eder” şeklindeki ifadesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır (Anohin 2006: 25-26). Ayrıca ruhların bir hayvan suretinde kendisini gösterdiğine de inanılmaktadır. Zaten Yakutlar, iyeyi/ruhu, “şamanların hayvan suretine girmiş canı” olarak tasvir etmektedir. Bu durum, “Şamanların eşleri olan gök-boğa ile kara-boğa vuruşuyorlar...Yaralanan gök-boğanın sahibi veya eşi olan şamanın da yaralanmış olduğu görülüyordu...” ifadesinde ve “insanoğlunun arslanı, hakanlardır².... Ademiler evreni, (yani ejderhası) Deli Dumrul...” şeklindeki benzetmelerde de açıkça vurgulanmaktadır (İnan 1986: 81, Ögel 1995: 136-137, Türkan 2008: 139). Dolayısıyla hem

Orta Asya hem de Anadolu'ya özgü Türk geleneğinde, ölüm olayı esnasında veya sonrasında, ansızın beliren sinek veya arı gibi uçan hayvanların ölmüş bir kişinin ruhu olabileceğine inanılmakta ve ona herhangi bir zarar verilmemektedir. Ölmüş kişilerin ruhları olarak değerlendirilen bu varlıklar, evde yaşananlara şahit olmakta, ortamın iyiliğine ve kötülüğüne göre sevinebilmekte veya üzülebilmektedir (Karaoğlan 2017:369). Bu anlayış günümüzde de mevcuttur.

Şamanlar, Türk geleneğinde, ölüm-ruh olgusu içerisinde, ruhlar ile insanlar arasında aracılık vasfı ile önemli bir konuma ve pozisyona sahiptir (İnan 1986: 76). Onlar, ayin esnasında vecd halinde olabilmekte, transa geçebilmekte ve bu süreçte don değiştirebilmektedir. Özellikle kuş motifi, trans halinde öte dünyaya yolculuk için gerekli bir motif olarak ön plana çıkmaktadır. Kuş donuna girme, şamanın hayatta iken göğe yükselebilmeye ve öte dünyaya yolculuk edebilme meziyetinin de bir göstergesidir. Şamanların vecd/trans konumunda iken hayvan suretine bürünmeleri, "Ana-hayvan" veya "Emeget" adı ile zikredilmektedir. Şamanlar, söz konusu bürünme/değişim sürecinde; kurt, boğa veya ayı başta olmak üzere birçok hayvanın donuna bürünerek onları andıran kıyafetler/kostümler ile ruhlar âleminde seyahat etmektedirler. Bu durum, şamanların güçleri ile sahip oldukları yardımcı ruhların güçleri arasındaki bağlantı ile doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle şaman, temsil ettiği hayvanın suretine bürünerek onun gücünden faydalanmaktadır. Onlar, bu donlarla çeşitli mekânları dolaşabilmekte hatta hasta ruhları bularak terk ettikleri bedene dönmelerini sağlayabilmektedir. Örneğin yardımcı ruhu yılan olan şaman, ayin esnasında yılan gibi davranışlar sergilemektedir. Şamanın yılan şeklindeki davranışı, onun yılan donuna girdiğinin göstergesi kabul edilmektedir (Eröz 1992: 126, Eliade 1999: 120-127, 186-187, Stutley 2003: 66-72, 91, Türkan 2008: 137-139, Güngör ve Köylü 2014: 12, Karaoğlan 2017: 368). Benzer şekilde velilerin veya ermiş kimselerin ruhlarının da geçici olarak bedeni terk edebildikleri ve ulvî âleme gidebildikleri dile getirilmektedir. Mevlana'nın halvette iken, ruhunun ve Baba İlyas'ın oğullarından Yahyâ Paşa'nın ruhunun kırk gün-iki ay arasında değişkenlik gösteren bir süre zarfında bedenden ayrıldığı rivayet edilmektedir (Karaoğlan 2017: 368-369).

Türk Mitolojisinde Albastı gibi bazı ruhların insanları etkisi altına alabilme amacıyla çeşitli donlara büründüğü görülmektedir. Bunlardan genellikle sarışın bir kadın görünümünde olan Sarı Albıs'ın, keçi veya tilki donuna

büründüğünden bahsedilmektedir (bk. Uslu 2016: 45-46, 142, 178, Karakurt 2011: 33). Halk inanışları arasında cinlerin, insanlara küçük bir çocuk, oğlak, keçi, kedi veya tavşan donunda görüldüğüne dair inanışlar da bu husustaki başka örneklerdendir. Hatta Altaylarda, Tuvalarda ve Hakaslarda “şulbıs, şulbuş, çulmıs, çulme” gibi farklı isimlerle zikredilen ve genellikle mağaralarda yaşayan bazı kötü ruhların da don değiştirip, kılıktan kılığa girebildiklerinden bahsedilmektedir (bk. Beydilli 2003: 530, Güngör ve Köylü 2014: 52-53, 63-64). Ayrıca şeytanın, lohusanın kırkı çıktıktan sonra kuş başta olmak üzere çeşitli hayvan suretlerinde gelebileceği şeklindeki rivayet ile bazı Alevi kesimlerinde Hz. Ali'ye inandığı halde “mürşidi ikrar etmeyenlerin” ve dünyada insanlara kötülük edenlerin, öldüklerinde hayvan donuna bürünerek azap göreceğine inanılması da diğer örneklerdendir (Ocak 2002: 194, Perçemli 2011: 47-48).

Sınama (ödül ve ceza) aracı olarak don değiştirme

Don değiştirme, Yüce bir Varlık veya üstün bir güç ile birlikte cadı ve evliya gibi üstün meziyetlere, yeteneklere sahip kimseler tarafından bir iyiliğe karşı ödül (olumlu) veya bir kötülüğe karşı ceza (olumsuz) şeklinde meydana gelen bir değişim olarak dikkat çekmektedir (Ocak 2002: 206). Bu bağlamda efsanelerde veya masallarda, kahraman(lar)ın kendi dilekleri neticesinde veya yaptıkları bir hata sebebiyle herhangi bir hayvana ve nesneye dönüştükleri görülmektedir (Köksel 2017).

Evrensel bir mahiyet taşıdığına inanılan don değiştirme; bilinçaltında ve “Yaratıcı/Yüce Varlık”tan, üstün güçlerden kaynaklanan arzuların bir yansıması olarak da değerlendirilebilmektedir (Ocak 2005: 205-206, Türkan 2008: 137). Kahramanların hayvan, bitki veya nesne gibi farklı donlara bürünmesi, hemen hemen tüm topluluklarda görülebilen bir motiftir. Bu bağlamda sınama (ödül ve ceza) aracı olarak don değiştirme motifi, masallarda kahramanların önündeki engelleri aşmasına yardımcı bir unsur olarak da dikkat çekmektedir. Keloğlana çeşitli şekillere girme sanatının öğretilmesi, yeraltına giden kahramanların Keloğlan kılığına, atının da uyuz, cılız bir at donuna ve perilerin kuş donuna bürünmesi örneklerden birkaçıdır (bk. Ögel 1995: 133, Aslan 2004: 38, Sodzawiczny 2003: 41-53, 81, Karadavut 2010: 75, Çeribaş 2012: 42, Bolat 2017: 210-219). Ayrıca “Ali Cengiz Oyunu” adıyla bilinen masal, ustasından oyun öğrenen gencin, çeşitli hayvan ve bitki donlarına bürünme örneklerini sunması bakımından ayrı bir öneme ve yere sahiptir (Küçük yıldız 2017).

Sınama aracı olarak don değiştirme biçiminde, ceza ve ödül olmak üzere iki temel unsur rol oynamaktadır. Ceza şeklinde meydana gelen don değişimleri, kötüler ve kötülükler için geçerlidir. Burada işlenen bir suçtan veya günahtan dolayı cezalandırılma söz konusudur. Ödül veya mükâfat biçimindeki don değiştirmeler ise genellikle kahramanın kendi rızası ve iradesi/dileği ile meydana gelmekte olup bir "kurtuluş" olarak görülmektedir. Bu bağlamda ödül veya ceza şeklinde görülen don değiştirme motifinde; daha çok tabiat unsurlarına, nesnelere ve hayvanlara dönüşme söz konusudur. Tabiat unsurlarına veya nesnelere dönüşme içerisinde "taşa dönüşme/taş kesilme" önemli bir paya sahiptir. *Taş kesilme*; efsanelerde, destanlarda ve masalarda kahraman(lar)ın, aciz/çaresiz kaldıkları durumlarda kendi rızasıyla birlikte yaptıkları hata nedeniyle bir beddua veya dua ile Tanrı/Yüce Varlık tarafından taşla dönüştürülmesidir. Ancak genel anlamda taşla dönüşme motiflerinde, *zor veya utanç verici durumdan kurtulma* "anal/ortak payda" olarak dikkat çekmektedir (bk. Tanyu 1987:184-185, Ergun 1997:174-178, 191, Köksel 2017, Küçük ve Küçük 2011:176).

Taşla dönüşme ile ilgili sebepler veya esaslar; bitki, dağ, deniz ve göl gibi diğer tabiat unsurlarına dönüşme için de geçerlilik göstermektedir (Bu konuda örnekler ve bilgi için bk. Ergun 1997: 180-183). Bunlardan en bilinenleri; Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin göle ve Ferhat ile Şirin'in birbirlerine kavuşma amacıyla yöneldiği sırada Ferhat'ın dağa, Şirin'in ise gözyaşlarının nehre dönüşmesidir (Örnekler için bk. Ayva 2002: 255-274). Türk geleneğine ait bu tarz örnekleri artırabilmek mümkündür.

Don değiştirme motifinde; sınama (ödül ve ceza) şeklindeki dönüşümün diğer bir biçimi ise "hayvana dönüşme"dir. Hayvana dönüşme motiflerinin başında da "kuşlar" yer almaktadır. Hatta efsanelerde veya masalarda bahsi geçen dualarda, "taş veya kuş olmak" ikilemi dikkat çekmektedir. Bu ikilem, özellikle sevdiklerine kavuşamayanların kendi arzularına göre taş kesilme veya kuşa dönüşme şeklinde kendisini göstermektedir (Örnekler için bk. Ergun 1997: 175-180, 363-879). Bu nedenle efsanelerdeki hayvan karakterler; aslında tehlikeden korunmak isteyen, kötü davranışları sebebiyle cezalandırılan veya kendi iradesiyle/isteğiyle dönüşüm yaşayan insanlar olarak yorumlanabilmektedir. Fakir birisine âşık olan kral/padişah kızının babasının aşka karşı çıkması üzerine kızın Allah'tan kuşa dönüşmeyi isteyerek kuş donuna girmesi şeklindeki rivayet ile Müslüman olan bir kadın şamanın, Müslüman olmayan biriyle evlenmemek için "doğan" donuna girerek uçması

bu husustaki örneklerden birkaç tanesidir (bk. Eröz 1992: 126, Ögel 1995: 130, 559, Ergun 1997: 178, 185, Köksel 2017, Cerrahoğlu 2011: 276). Ayrıca bir han karısı olan Huma(y) kuşunun, kocasının acısına dayanamayarak kuş donundan dönmemesi de başka bir örnektir (Önal 2010:1275).

İnsan iken hayvan suretine dönüşme şeklindeki don değiştirme motifinde ise köstebek, maymun ve tavşan gibi hayvanlar dikkat çekmektedir. Buna göre köstebeğin aslının insan olduğu ancak Yahudi ile Müslüman arasındaki toprak kavgasında yalancı şahitlik neticesinde Allah'ın yalancı şahidi köstebeğe dönüştürdüğüne inanılmaktadır. Benzer şekilde maymunun da, boyacılık yapan bir insan olduğu ancak yalan söylemesinden dolayı maymuna dönüştüğü rivayet edilmektedir (bk. Boratav 1994: 63, Köksel 2017, Mollaibrahimoğlu 2008: 29-30). Halk arasındaki İshak kuşu, Yusufçuk, İbibik gibi kuşların da insanken kuş olduğuna dair hikayeler de bu hususu teyit etmektedir (Boratav 1994: 63, Cerrahoğlu 2011: 274).

"İnsandan hayvana" dönüşme ile birlikte "hayvandan hayvana" dönüşme biçiminde don değiştirme motifi de söz konusudur. Bu bağlamda tavşanın esasen bir eşek olduğu, insanlardan gördüğü eziyet sonucunda Allah'tan kendisini kurtarmasını istediği ve duası çerçevesinde tavşan olarak don değiştirdiğidir. Ayrıca Oğuz Destanı'nda da "altın gözlü tavşan"dan bahsedilmektedir (Eröz 1992: 139, Mollaibrahimoğlu 2008: 29).

Sınama aracı olarak don değiştirme motiflerinde yer yer "intikam"³ duygusu da kendisini gösterebilmektedir. Bu husus, Maaday Kara Destanı'nda, Kögüdey Mergen'in intikam amacıyla hayvan suretine bürünmesi şeklinde görülebilmektedir (bk. Saraç 2014: 142-149). Ayrıca Tokpan adlı kadın şamanın, karga donuna girerek kocasının intikamını alması bu husustaki başka örnektir (bk. Bayat 2010: 46-47).

Manas Destanı'nda da benzer durum, "... 'Oğlun oldu' diye Kıyaz'a haber verdiler, müjdelediler. O hiç de memnun olmadı... 'Bu çocuğun başını kesiniz!' diye bağırdı. Bu emri alan kadınlar çocuğun çok güzel olduğunu gördüler. Aralarından bir genç kadın 'Çocuğu bana veriniz! Ben bu çocuğu alayım, siz Kıyaz'a 'Öldürdük' diye haber veriniz!' dedi. Çocuğu alıp giden kadını Kıyaz gördü ve kılıcını alıp çocuğu öldürmeye hazırlanırken Ayçörek Kıyaz'a 'Bu yavrumun altı ayı Semetey'in ise altı ayı da senindir. Bu yavruyu öldürürsen kuğu giyimimi giyip uçar babama giderim. Öcümü senden alırım ...' şeklinde konu edilmektedir. (İnan 1992: 178)

Türklerde halk arasında, efsanelere ve masallara konu olan hayvanlar; korku veya kendini koruma gibi sebeplerden kendi isteğiyle şekil değiştirmiş ise sevimli, ancak bir ceza neticesiyle dönüşmüşse sevilmemektedir. Buna göre baykuş ve karga sevilmeyen; güvercin gibi bazı hayvanlar ise sevilen hayvanlar sınıfına dâhil edilmektedir. Hatta bunlara uğurluluk veya uğursuzluk sıfatları da eklenmektedir (bk. Ergun 1997: 178-180, Cerrahoğlu 2011: 276-282, Küçük ve Küçük 2011: 172-173).

Üstünlük ve keramet vasıtası olarak don değiştirme

Don değiştirme, şamanlardan velilere kadar toplumda etkin ve nüfuzlu olan kişilerin istedikleri biçimde ve zaman diliminde keramet sahibi olarak şekil değiştirmesini ifade eden bir motiftir (Köksel 2017, Bayat 2006: 163, Türkan 2008: 139). "Tarikat ulularının, keramet göstererek büründükleri görünüş" şeklindeki tanımlama da don değiştirme ile keramet arasındaki yakın ilişkinin bir ifadesidir (Korkmaz 2008: 468). "Ermiş bir kişinin turna, güvercin, doğan, geyik, yılan, balık veya ejderha gibi hayvanların şekline girerek kerametini göstermesi" biçiminde belirtilen tarif de bunu teyit eder mahiyettedir (Kuşca 2014:70). Ayrıca don değiştirme motifi, Alevilikte kadın-erkek eşitliğinde de dile getirilmekte ve onlara göre önemli olan, eren/ermiş kişi (Hakk bilgisine ermiş) anlamına gelen "er kişi" olmaktadır. Bu noktada bayan için "Er kişi vardır, bacı donunda" denilerek keramet ve üstünlük noktasında farklı bir yaklaşım sergilenmektedir (Bilgin 2014: 86).

Don değiştirme, üstünlük ve keramet vasıtası şeklinde, hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da, "şamana veya veliye meydan okuyup onu alt etme" olarak kendisini göstermektedir (Küçük ve Küçük 2011:176). Bu bağlamda şamanların veya ermiş kişilerin kuş donuna bürünmesi; Tanrı'ya yakın olan ve kutsal sayılan, üstün tutulan kimselerin bir kerameti, meziyeti olarak algılanmakta ve bu kimselerin Tanrı ile bağıni vurgulamak için kuşlar özellikle "güvercin" tercih edilmektedir. Çünkü barışın ve sükûnetin sembolü olarak güvercin, don değiştirme motifinin en önemli vasıtasıdır. Bir velinin karakteristik yapısını sergilemesine örnek olan güvercin, Geleneksel Türk Dini inanışlarında, "Gök" ile ilişkilendirilerek "kutluluk, ululuk ve velilik" gibi değerleri simgelediğine inanılmıştır/inanılmaktadır (Aslan 2004: 38-40, Kuşca 2015: 239-240).

Güvercin, Anadolu'da da Hacı Bektaş Veli ile özdeşleştirilmiştir. Ancak o, Alevilerde, Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi bakımından ayrı bir önem

taşımaktadır. “Kuş olup güvercin donunu giyen, Uyan dağlar uyan Ali geliyor, Mucizatın cümle âleme bildiren, Uyan dağlar uyan Ali geliyor...” deyişi bunu açıkça göstermektedir (Kuşca 2015: 239-240). Bununla birlikte bazı Alevilerce; güvercin şeklindeki don değiştirme anlayışında, Hz. Muhammed’in Sevr Mağarası’na saklandığı sırada güvercinin onu korumasının etkisi olduğu düşünülmektedir (Güngör ve Aksoy 2012: 260). Don değiştirme motifi, bir keramet unsuru olarak kahramanın yeni bir dini benimsemesine vesile olmaktadır. Bu durum, Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı’nda açıkça vurgulanmaktadır (bk. Eröz 1992: 127, Özkan 2013: 7). Resul Baba da “Beşkarış” adlı mekânda ilk olarak geyik, ardından güvercin donuyla kâfirlere görünmüş ve onların Müslüman olmasını sağlamıştır (Ocak 2002: 220).

Bazı Aleviler arasındaki kanaate göre Hz. Ali, bütün peygamberlerin donunda gelmiştir (Selçuk 2004: 74). Bu anlayışa gerekçe olarak “keramet” gösterilmektedir (Kuşca 2015:235).

Zaten “...Her şeyi yaratmaya kadir olan Allah dilerse, aynı kişiyi başka birinin donunda da getirir, bu hâlin anlaşılması için erenlerin sırrına vakıf olmak gerekir... Bu ruhların yeniden başka birinin donunda gelmesi alelade insanlara olacak bir şey de değildir, seçkin ve vazifeli kimseler için geçerlidir...” şeklindeki ifade de don değiştirmenin keramet unsuru olduğunun bir göstergesidir. (Güngör, Ö. 2007: 129)

Ayrıca Alevilerde genel anlamda Hz. Ali’nin, “binbir don”da dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Bu rivayet de şu şekildedir: “Neçe yüz bin yıllar kandilde durdun, Atının belinde madere (meydana) geldin, Onun için halkı dümana saldın, Bin bir donda baş gösterdin ya Ali”. Bununla birlikte Hz. Ali ile ilişkilendirilen Hızır’ın, her dönemde değişik donlara girdiği de (dönemine göre Hz. Ali’nin ve Atatürk’ün donunda) dile getirilmektedir (Gürer 2008: 23-24, 62). Mélikoff ise Hz. Ali’nin, peygamberlerin ve velilerin suretinde tecelli edebildiğini ve Hacı Bektaş’ın da bizzat Ali’den başkası olmadığına dikkat çekmektedir. Bu durumun da Türklerin, Gök-Tanrı inancı ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Mélikoff 1993: 44).

Don değiştirme, şamanlar arasında da bir üstünlük, güç veya keramet vasıtası olarak dikkat çekmektedir (bk. Bayat 2006: 163). Aşağıdaki şu rivayetler bu hususu teyit etmektedir:

Bir erkek şamanla bir kadın şaman kamlık etmeye başladılar. Kadın şaman: Hangi dona girip birbirimizin gücünü deneyelim? dedi. Erkek şaman: Balık donuna girelim, dedi. Kadın şaman balık donuna girip denize daldı. Erkek şaman da onu kovalamaya başladı. Kısa bir süre sonra ona ulaştı ve şaman kadını kuyruğundan yutmaya başladı. Ancak şaman kadın onun ağzına sığmadı. Büyük bir çaba ile onun ağzından çıkıp erkek şamanın bizzat kendisini yuttu. Şaman kadın su kuşu donuna girip evine uçarak döndü..." (Ayrıca başka örnekler için bk. Güngör ve Küçük 1999: 2-4, Güngör 2007: 5-6).

İnan'ın, "...Bir gün Topçan âyin yaparken birdenbire önünde Küçük taş denilen dağda iki boğanın kavga ettiklerini görmüş. Bu boğalardan biri kara, ikincisi de gök boğa imiş. Gök boğa kara boğayı öyle hırpalamış ki zavallı bayılacaktı. Topçan buna acımış da gök boğayı okla vurmuş. Gök boğa kurt suretine girerek güneye doğru koşmuş; kara boğa ise...batıya doğru gitmiş. Meğer bu kara boğa da Urenha'ların kamı imiş ..." şeklinde verdiği örnek de hem şamanların rekabetine hem de onların hayvan suretinde don değiştirmelerine bir örnektir. (İnan 1986: 87)

Ayrıca zayıf şamanların köpek donuna girmesi de don değiştirmenin, şamanın keramet derecesine göre tasvirine örneklerden bir tanesidir. Çünkü kurt donuna bürünmek ile köpek donuna girmek, mertebe olarak bir farklılık göstergesidir (Bayat 2006: 102, Kalafat 2017: 54, 57).

Don değiştirme, nesnenin veya olayın kökenini, yaratılışını anla(t)ma amacını da taşıyabilmektedir. Bu bağlamda şamanlar; "koruyucu ruh" olarak, kuşlar başta olmak üzere çeşitli hayvanların donuna bürünebilmektedir. Onlar gidecekleri mekâna ve yapacakları işlere göre farklı hayvan donlarına girmekte, duruma ve davranış türüne uygun bir hayvan motifi çerçevesinde kıyafetler/kostümler giymektedir. Ancak don değiştirme, sadece hayvanların suretlerine bürünmek, kostümlerini giymek değil, aynı zamanda davranışlarını taklit etmeyi de gerektirmektedir. Örneğin bir şaman, balık donuna büründüğünde yeraltı sularında ölümler âlemine yüzmekte, kuş donunda göğe uçmakta, ayı, kaplan, kurt, geyik, boğa gibi kara hayvanları donuna girdiğinde ise dünyada diğer şamanların ruh yardımcıları veya kötü ruhlar ile mücadele etmektedir. Hastaya müdahale eden bir şamanın, hastanın ruhunu kovalayabilmek ve bulabilmek için önce geyiğe, ardından atmaya ve ruhu bulduğunda tekrar bir geyiğe dönüşmesi de bu husustaki

başka bir örnektir (bk. Drury 1989: 69, Eliade 1999: 99, 120, Hoppal 2001: 219, Stutley 2003: 13, Türkan 2008:137-139, Baldick 2010: 21, 85, 101, 107, 158, Kuşca 2014: 121, Güngör ve Köylü 2014:12, Kuşca 2015: 235, 237).

Hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da don değiştirme, genel anlamda hayvan suretine girme biçiminde ortak payda olarak dikkat çekmektedir. Bu husus, Karang Artu Han'ın oğlu ile Altun Pökö'nün oğlunun bir yılana dönüşerek birbirleriyle mücadelesinde görülebilmektedir (bk. İnan 1986: 87, Çoruhlu 2002: 58, Türkan 2015: 234). Benzer anlayış, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya "güvercin" donunda gelmesinde de dikkat çekmektedir. Çünkü Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi, Anadolu'daki dervişler, Rum Erenleri tarafından hoş karşılanmaz ve dervişler tarafından yolu kesilir. Hatta bu dervişlerden Doğrı(u)/Tuğrul Baba, güvercin donundaki Hacı Bektaş'ı yakalamak için atmaca veya doğan donuna girer. Bunun üzerine Hacı Bektaş, silkinip insan donuna bürünerek Doğrı(u)l Baba'yı boğazından yakalar, biat ettirerek ona şöyle der:

Ey Doğrul/Tuğrul, er erin üzerine böyle gelmez; siz bize zalim donunda geldiniz; biz ise size, mazlum donunda; eğer güvercinden daha mazlum bir yaratık bulsaydık, onun donuna girer gelirdik... (Kuşca 2015: 240)

Bu rivayet, hem güvercinin don değiştirmedeki karakteristik özelliğine hem de dervişler arasındaki üstünlük yarışında, rekabet ortamında don değiştirme motifinin kullanımına bir örnektir (bk. İnan 1986: 83, Ögel 1993: 30, Ögel 1995: 557, Aslan 2004: 38, Mélikoff 2010: 118).

Şamanların ve velilerin/evliyaların uygulamalarında en sık kullanılan hayvan motifi kuşlar olmuştur. Örneğin Anadolu'da evliyaların, uzak memleketlere gidebilmek için kuş donuna girdikleri görülmektedir. Dolayısıyla olayların ve durumun ortamına göre şamanların büründüğü dona benzer biçimde velilerin de büründüğü ve onunla özdeşleştiği bazı hayvan donları vardır. Buna göre Hacı Bektaş Veli'nin "güvercin veya şahin", Abdal Musa'nın "geyik", Ahmet Yesevi'nin "Turna"⁴ donuna girdiği ve Geyikli Baba'nın geyiklerle beraber yürüdüğü veya geyiklere bindiği rivayet edilmektedir. "Ali oldum, Adem oldum bahane, Güvercin donunda geldim cihane..." ve "Güvercin donuyla Urum'a uçan, İmamlar evinin kapusını açan, Cümle evliyalar üstünden geçen, Var mıdır hiçbir er Ali'den gayrı..." ifadeleri de

bu hususu teyit etmektedir (bk. İnan 1986: 83, Ögel 1993: 29-30, 47, Mélikoff 1993: 109, 127, 174, Aslan 2004: 43, Kuşca 2015: 234-241). Ayrıca Ural Batur Destanı'nda da, Ural'ın karısının Huma kuşu; Ezreke'nin oğlu Zerkum'un, yılan veya balık; Ayna'nın, kuş ve Ural'ın kardeşi Şülgen'in ise ejderha donuna girmesi benzer örneklerdendir (Kalafat 2007: 331). Kaygusuz Abdal'ın, Abdal Musa'ya mürit olmasını anlatan geyik ile ilgili hikâye de don değiştirmenin Türk geleneğinde keramet olarak görülmesinin ayrı bir örneğidir (bk. Eröz 1992: 127-128; Baldick 2010: 93, 106; Kuşca 2014: 72, Kuşca 2015: 236. Ayrıca Yunan efsanelerindeki dönüşüm için bk. Wilkinson 2010: 25-41, 65, 102, 173, Beğenç 1974: 18). Bugün Anadolu'da da, "Veli"lerin diledikleri zaman donuna en seri şekilde girilebilen hayvan olan geyik donuna girebildiğine inanılmaktadır (Kalafat 2007: 36, Mollaibrahimoğlu 2008: 17).

Yaratılış ve türeme ögesi olarak don değiştirme

Don değiştirme motifi, yaratılış mitinde de görülebilmekte ve bu mitte; başlangıçta yer ve göğün olmadığı, sadece denizin var olduğu, Yaratıcı Ülgen'in kuş donuna bürünerek suların üstünde uçmaya başladığı ancak konacak bir yer bulamadığı anlatılarak Yaratıcı Tanrı'nın kuş donunda gezdiği vurgulanmaktadır (Uslu 2016: 139). "Noksani gönülde kuş gezer iken, Yer gök kurulmadan suda yüzerken, Kandildeki nurdan okur yazarken..." şeklindeki mısralarda da yaratılış mitindeki kuş donuna girmenin etkisi görülebilmektedir (Eröz 1992: 129).

Yaratılış motifinde, don değiştirme biçimi ile ilgili başka bir rivayet ise şöyledir:

...Erlük eline çekiç, körük, örs aldı...Tanrı geldi. Erlük'in körük, çekiç ve örsünü alıp ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç de bir erkek oldu. Tanrı bu kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup, uçtu; bu kuş eti yenmez, tüyü yelek olmaz "kurday" denilen kuştur. Tanrı erkeği yakalayıp yüzüne tükürdü, o da bir kuş oldu; bu da "yalban" denilen kuştur... (İnan 1986: 17-18).

İnsanın yaratılmasında ve şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesinde, Allah'ın Hz. Âdem'in donuna girmesi, gönlüne nüfuz etmesi ile şeytanın bunu fark etmemesi olduğu tasavvufî ve mitolojik çerçevede ifade edilmektedir. Bu durum, şu sözlerle açıkça belirtilmektedir: "Hakk'a mazhar durur Âdem sücûd et (it) uyma Şeytana ki Âdem donuna girmiş Hudâ geldi Hudâ geldi..."

(Mélíhoff 1993: 44, Mélíhoff 2010: 272, Kuşca 2015: 237). Kaygusuz Abdal'ın "...Padişah-ı âlem dileğimizi kabul edip bize insan donu giydirip dünyaya gönderdi..." şeklindeki ifadesi de insanoğlunun yaratılışındaki don değiştirme motifine mitolojik anlamda vurgu yapmaktadır (Ocak 2002: 197).

Don değiştirme, türeme ve soyun devamında da söz konusu edilmektedir. Buna göre Kao-Çı'ların Türeyiş Destanı'nda bu husus şu şekilde dile getirilmektedir:

Kao-çı Kağan'ın çok akıllı iki veya üç kızı varmış...Kağan demiş ki: 'Ben bu kızları, nasıl insanlarla evlendirebilirim! Bunlar o kadar iyi ki, bu kızlar ancak Tanrı ile evlenebilirler.' Bunu diyen Kağan, kızlarını alarak götürmüş ve bir tepenin başına koymuş. Burada kızları, Tanrı ile evlensinler diye beklemiş. Kızlar bu tepede Tanrıyı bekleye durmuşlar. Aradan epey zaman geçmiş. Ama ne Tanrı gelmiş ve ne de onlarla evlenmiş, Kızlar böyle bekleşe dururlarken, tepenin etrafında, ihtiyar ve erkek bir kurt görünmüş. Kurt, tepenin etrafında dolaşmaya başlamış ve bir türlü de, orasını bırakıp gitmemiş. (Küçük) kız kurdun bu durumunu görünce şüphelenmiş ve kardeşine: 'İşte bu kurt Tanrının ta kendisidir. Ben inip, onunla evleneceğim' demiş. Kardeşi, gitme, diye ısrar etmiş ama kız dinlememiş. Tepeden inerek kurtla evlenmiş ve bu suretle Kao-çı halkı, bu hükümdarın kızı ile kurttan türemiş. (Ögel 1993: 17-18)

Kahraman, geyiği takip eder ve geyik dağda, bir mağarada gözden kaybolur. Kahraman da dağda, kötü varlıklarla mücadele etmek zorunda kalır ve onun cesaretinin ödülü olarak geyik güzel bir kız şeklinde don değiştirir. Daha sonra kahraman ile kız evlenir ve bu evlilikten soyları türer..." şeklindeki rivayet de don değiştirmenin türemedeki rolünü ifade etmektedir. (Çınar 2016: 193)

Gök Boz'un, önce boğa donuna girerek Taycı Han'ın boğaları ile güreştiğinin, daha sonra insan donuna girerek Taycı Han'ın kızı ile birlikte olarak ondan oğlu olduğunun dile getirilmesi de bu husustaki başka bir örnektir (Ögel 1995: 537). Ayrıca Tu-kiu Devlet kurucusunun yaz ve kış meleği olan iki kadınla evlenmesi ve bunlardan birinin kuğu haline dönüşen bir erkek doğurduğuna inanılması örneklerden bir tanesidir (Roux 1994: 165. Ayrıca bk. Baldick 2010: 93, Campbell 1995: 226).

Sonuç

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, Anadolu'da, Geleneksel Türk Dini inanışlarını "İslam İnancı" ile yan yana yaşatmışlardır. Hatta İslam'a uygun olmayan kısımlarını çıkartmış, bir kısmını İslami kisveye büründürmüş ve bir kısmını da değiştirmeden aynen korumuşlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu ortak anlayış ve inanışlar arasında "don değiştirme" olgusu/anlayışı da yer almıştır. Don değiştirme, genel anlamda, dış görünümün fiziksel açıdan değişime uğramasıdır. Bu değişim; Türkler arasında, çeşitli amaçlarla farklı şekillerde görülebilmektedir.

Don değiştirme motifi; ölüm ve ruh, sınama (ödül veya ceza) aracı, üstünlük ve keramet vasıtası, yaratılış ve türeme unsuru olarak dört farklı kategoride değerlendirilebilmektedir. Gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu'da ölmek tabiri yerine "Hakka ulaşmak, Hakka yürümek, don değiştirmek, Şunkar Boldi..." gibi terimler kullanılmaktadır. Bu isimlendirmelerde, ruhun kuş olarak telakkisinin önemi söz konusudur. Ayrıca don değiştirme, Yüce bir Varlık/güç, üstün meziyetlere sahip kimseler (cadı, evliya gibi) tarafından ödül (olumlu) veya ceza (olumsuz) şeklinde kendisini göstermektedir. Söz konusu değişim; insandan insana, insandan hayvana, hayvandan hayvana veya bir nesneye dönüşme biçiminde meydana gelen bir dönüşüm olarak dikkat çekmektedir.

Don değiştirme, şamanların, velilerin veya toplumda etkin/nüfuzlu olan kişilerin istedikleri biçimde ve zaman diliminde, keramet sahibi olarak şekil değiştirmesinin bir göstergesidir. Bu değişim, rekabet ortamının ve üstünlük yarışının da bir sembolüdür. Don değiştirme anlayışı, yaratılış mitlerinde de dikkat çekmektedir. Bu mitlere göre Tanrı, kuş ve kurt donlarında görülmektedir. Netice itibarıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan don değiştirme olgusu/anlayışı, genel hatlarıyla ortak bir motif olarak çeşitli şekillerde tasavvufî, mitolojik veya kültürel bazda (bazı tartışmalarla birlikte) değerlendirilmektedir.

Açıklamalar

- 1 Bu makalede, inanış ve anlayış ile ilgili tartışma konularına girilmeden genel hatlarıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan ortak bir gelenek olarak "don değiştirme" motifi, İslam öncesi ile sonrası arasındaki benzerlikler ve ortak paydalar çerçevesinde konu edilmiştir. Ancak don değiştirme motifinin yer yer, "tenasüh inancı" ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Oysa hem İslam

öncesi hem de İslam sonrası Türk geleneğinde inanç sistemi veya inanış biçimi olarak Tenasüh mevcut değildir (Bu konuda bk. Selçuk 2004: 77-80). Ayrıca Türklerde tenasüh veya reenkarnasyon fikrine rastlanmadığı ancak nasıl yorumlanacağı bilinemediğinden “don değiştirme” şeklinde bir telakkiden bahsedildiğine de yer verilmektedir (Sezen 2015: 117). Zaten bazı Aleviler de kendilerindeki “don değiştirme” inanışının, Hint dinlerinde olduğu gibi tam manasıyla Tenasüh inancı olmadığı, bu olayın Aleviliğe has bir yapı taşıdığına dikkat çekmektedirler. Hatta genç Alevi kesiminde, tenasüh inancının yaygın olmadığı da yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır (bk. Güngör, Ö. 2007: 128-131, Bilgin 2014: 53). Don değiştirme anlayışının “yeniden doğuş” ile karıştırılmaması gerektiğine de vurgu yapılmaktadır (bk. Yeşiltaş 2014: 80).

- 2 Türk geleneğinde hakanların, aslan ile sembolize edilmesi ve Hz. Ali'nin yiğitliği nedeniyle güneş timsali aslan ile özdeşleştirilmesi, her iki anlayışın aynı kaynaktan beslendiğinin bir göstergesidir (Mélíkoﬀ 1993: 127, Kuşca 2015: 241).
- 3 Benzer tutum ve davranışlar, Yunan Mitolojisinde ve diğer mitolojilerde de görülebilmektedir. Buna örnek olarak, Medusa'nın, Atena'nın Tapınağı'nda, Poseidon ile birlikte olması neticesinde onun Atena tarafından gözlerinden ateş saçan, sivri dişli ve pençeli, saçları yılan görünümlü ve bir bakışıyla erkekleri taşa dönüştüren kanatlı bir canavara dönüştürülmesi gösterilebilmektedir (Mascetti 1990: 112).
- 4 Hz. Ali'nin don değiştirmiş hali olarak onunla özdeşleşen bir kuş olan ve “Göklerdeki haberci” olarak bilinen Turna; Alevilikte-Bektaşilikte, cem törenlerindeki semah ile ilişkilendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu semahın, Turna kuşunun havada çizdiği şekillerden esinlendiği ve bir döngüyü sembolize ettiği rivayet edilmektedir. Turnanın, güneş-kuşu Anka ile yer yer aynı mahiyette değerlendirildiği ve dolayısıyla Hz. Ali'nin, güneş kuşu/turna ile temsil edildiği de iddialar arasındadır (bk. Mélíkoﬀ 1993: 127, 157, Mélíkoﬀ 2010: 200, Kuşca 2015: 238-239. Ayrıca bk. Kuşca 2014:123-125). Turna, Türk Mitolojisinde de, insanların birbirlerine ve Tanrı'ya olan beklentilerini, arzularını ulaştırarak varlık şeklinde telakki edilmektedir. Onun ayrıca “Gök Tanrı” tasavvuru dışındaki ilahlardan biri olarak “hikmet sahibi ruhu” temsil ettiği de düşünülmüştür (Cerrahoğlu 2011: 277, Çobanoğlu 2012: 983).

Kaynaklar

- Aktaş, Ali (2015). "Alevilerde Ölüm, Cenaze, Yas İlgili İnanış ve Ritüeller". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 12: 17-65.
- Anohin, Andrey Viktoroviç (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Konya: Kömen Yay.
- Artun, Erman (2018). "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler". http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf (Erişim tarihi: 15.01.2018).
- Aslan, Namık (2004). "Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine". *Millî Folklor* 16 (64): 37-43.
- Ayva, Aziz (2002). "Türk Dünyasında İnsan Asıllı Göl Efsaneleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12: 251-275.
- Baldick, Julian (2010). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*. İstanbul: Hil Yay.
- Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2010). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Şamanlar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (13): 44-51.
- Beğenç, Cahit (1974). *Anadolu Mitolojisi*. İstanbul: MEB Yay.
- Beydilli, Celal (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yay.
- Bilgin, Fatih (2014). *Tercan Yöresi Aleviliği*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bolat, Nursel (2017). "Keloğlan Kimliğinde Türk Masalları Anlatısı: Propp Yönteminde Türk Masalları". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (3): 221-226.
- Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay.
- Campbell, Joseph (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. Çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cerrahoğlu, Münir (2011). "Türk ve Yunan Mitolojisinde Şekil Değiştirme/Kuş Donuna Girme Motifinin Mukayesesi". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 49: 269-285.
- Coşkun, Nilgün Çıplak (2013). "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Dârdan İndirme Cemi Ve Bu Cemin Toplum Yaşamındaki Önemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 65: 271-280.
- Çeribaş, Mehmet (2012). "Hacı Bektaş Velî Velayetnamesi Örneğinde Türkistan'dan Anadolu'ya Türk Anlatı Geleneği". *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Adem Öger. Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yay. 27-49.
- Çınar, Aslı Kahraman (2016). "Bozkır Kültür Çevresinde Geyik Mitleri". *Route Educational and Social Science Journal* 3 (2): 191-200.

- Çobanoğlu, Özkul (2012). "Türk Mitolojisinde Al Dini ve Okra İlişkisi". 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika çalışmaları Kongresi: Tarih ve Medeniyetler Tarihi*. C. II. Ankara: AYK Yay. 981-986.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi* (Tarihsiz). I-III. Genel Yön. Ercan Arıklı. İstanbul: Gelişim Yay.
- Doğan, Selim (2013). "Türk Halk Kültüründe ve Erzurum Kadın Barlarında Güvercin Motifi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 30: 83-93.
- Drury, Nevill (1989). *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri*. Çev. Erkan Çevik. İstanbul: Okyanus Yay.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ergun, Metin (Haz.) (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. C. I. İnceleyenler: Ahmet Bican Ercilasun ve Fikret Türkmen. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Eröz, Mehmet (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Güngör, Özcan (2007). *Günümüz Alevi/Bektaşî Kimliğine Dair Sosyolojik Bir Araştırma Bey pazarı/Karışar Yöresi Örneği*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Güngör Özcan ve Erdal Aksoy (2012). "Sosyolojik Açından Alevi/Bektaşilerde Tenasüh İnancı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi* 62: 249-270.
- Güngör, Harun ve Abdurrahman Küçük (1999). *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Güngör, Harun (2007). "Geleneksel Türk Dini'nden Anadolu'ya Taşınanlar". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Güngör, Harun ve Bekir Köylü (2014). *Türk Halk İnanışları Ders Notları*. Kayseri: TEZMER.
- Gürer, Yunus (2008). *Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Hoppal, Mihaly (2001). "Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı". Çev. Gürbüz Erginer. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41 (1): 209-225.
- İnan, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnan, Abdulkadir (1992). *Manas Destanı*. Ankara: MEB Yay.
- Kaba, Ali (2011). *Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir*

- İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.
- Kalafat, Yaşar (2006). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV*. Ankara: Berikan Yay.
- Kalafat, Yaşar (2007). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*. Ankara: Berikan Yay.
- Kalafat, Yaşar (2017). "Barak Baba ve Hayvan Ata Miti". <http://kulturevreni.com/16-51.pdf> (Erişim Tarihi: 21.08.2017).
- Karadavut, Zekeriya (2010). "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar". *Millî Folklor* 22 (85): 71-80.
- Karakurt, Deniz (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. e-kitap. (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2017).
- Karaoğlan, Hamza (2017). "Ruhla İlgili İnanışlar". *Türk Halk İnanışları*. Ed. Durmuş Arık ve Ahmet Hikmet Eroğlu. Ankara: Grafiker Yay.
- Koçak, Aynur (2011). "Hacı Bektaş Velâyetnamesinde Bir Kahraman Modeli Olarak Saru Saltuk". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 1: 15-24.
- Korkmaz, Esat (2008). *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Berfin Yay.
- Köksel, Behiye (2017). "Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine". http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sem_p_3/koksel.php. (Erişim tarihi 20.07.2017).
- Kuşca, Sibel (2014). *Şah İsmail Hatai'nin ve Pir Sultan Abdal'ın Nefes ve Değişlerinde Mitik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Kuşca, Sibel (2015). "Alevi-Bektaşî İnanıcının Mitik Temellerini Oluşturan Figür ve İnanışların Değiş ve Nefesler Vasıtasıyla Tespiti". *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 10: 229-252.
- Küçük, Abdurrahman ve Mehmet Alparslan Küçük (2011). *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Berikan Yay.
- Küçük, Mehmet Alparslan (2017). "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: 'Ölüm/Obur Ruhlar'". *Gazi Türkiyat Dergisi* 20: 25-53.
- Küçükyıldız, Arslan (2017). "Satranç ve Don Değiştirme (Kabulgan)" <http://arslanevi.blogspot.com.tr/2014/12/satrançve-don-degiştirme-kabulgan.html>. (Erişim Tarihi: 11.09.2017).
- Mascetti, Manuella Dunn (1990). *İçimizdeki Tanrıça Kadınlığın Mitolojisi*. Çev. Belkis Çorakçı. İstanbul: Doğan Kitap.
- Mélikoff, Iréne (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yay.
- Mélikoff, Iréne (2010). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitap.

- Mollaibrahimoğlu, Çiğdem (2008). *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2002). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay.
- Oğuz, Öcal ve Petek Ersoy (2007). *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yay.
- Ozan, Meral (2011). "Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları". *Millî Folklor* 23 (91): 75-84.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Önal, Mehmet Naci (2010). "Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi". *Turkish Studies* 5/1: 1271-1285.
- Özkan, İsa (2013). "Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı". *Bengü Bitig, Dursun Yıldırım Armağanı*. Ed. B. Gül, F. Ağca ve F. Gökçe. Ankara: Türkbilgi Yay. 1-22.
- Perçemli, Valentina (2011). *Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. Ankara: İşaret Yay.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. İstanbul: BilgeSu Yay.
- Sakaoğlu, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.
- Saraç, Ömer (2014). "Türk Destanlarında İntikam Motifi". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (5): 141-150.
- Say, Yağmur (2010). *Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi*. Ed. Murat Küçük. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yay.
- Selçuk, Ali (2004). *Tahtacılar*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Sezen, Yümni (2015). *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*. İstanbul: İz Yay.
- Sodzawiczny, Magdalena (2003). *Türkiye Masallarında Şamanizm Öğeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Stutley, Margaret (2003). *Shamanism*. London: Taylor & Francis e-Library.
- Tanyu, Hikmet (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Tokyürek, Hatice (2009). "Eski Uygur Türkçesinde "Ölüm" Kavramı ile İlgili İfadeler". *bilig* 50: 169-198.
- Torun, Ali (2005). "Yunus Emre ve Halk Kültürü". *Millî Folklor* 17 (68): 18-31.
- Turan, Fatma Ahsen (2010). "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı

- Yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56: 153-162.
- Türkan, Kadriye (2008). "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirme Arasındaki Benzerlikler". *Türkbilig* 15: 136-154.
- Türkan, Kadriye (2015). "Türk Dünyası Masallarından Yansıyan Şaman Olgusu". *bilig* 74: 219-238.
- Uslu, Bahattin (2016). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yay.
- Wilkinson, Philip (2010). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Efsaneler&Mitler*. İstanbul: Alfa Yay.
- Yeşiltaş, Kevser (2014). *Yunus Emre Aşka Vardıktan Sonra Kanadı Kim Arar*. İstanbul: Sınır Ötesi Yay.

From Central Asia to Anatolia in Turkish Tradition “Don Change”*

Mehmet Alparslan Küçük**

Abstract

Turks came from Central Asia to Anatolia during the spread of Islam. They lived their traditional Turkish religious beliefs under Islam in Anatolia. Even the traditional Turkish religious belief and Islamic belief were taken side by side. Some of those who are not suitable for Islam were removed and some of them were taken in Islamic guise. Some of them have been preserved as custom without being changed. In this context, some common beliefs and traditions have emerged between Turkish tribes who have traditional Turkish religious beliefs and Turks who adopt Islamic belief. One of these common understandings and beliefs is the motif of “don change”. Don change is one of the most important motifs in Turks’ stories, tales and legends. It manifests itself in four basic structures as death and soul, testing, superiority/miracle and creation. In this context, in our article, firstly, conceptual analysis of “don change” motif (without going into discussions) was made. Later, examples of death, soul, test (reward/punishment), miracle, superiority and creation/derivation are given. In the conclusion, a general evaluation has been made.

Keywords

Shaman, Alevism/Bektashism, Turkish tradition, motif, “don change”.

* Date of Arrival: 05 March 2018 – Date of Acceptance: 22 November 2018

You can refer to this article as follows:

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde ‘Don Değiştirme’”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 94: 97-122.

** Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Tourism Travel Management and Tourism Guidance – Ankara/Turkey
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538
a.kucuk@hbv.edu.tr

Мотив «превращения» (“Don Değiştirme”) в тюркской традиции – от Центральной Азии до Анатолии*

Мехмет Алпарслан Кючук**

Аннотация

Тюрки, которые пришли из Центральной Азии в Анатолию с распространением ислама, живя в Анатолии, сохраняли свои традиционные тюркские религиозные верования. Местами даже традиционные тюркские верования и исламские традиции уживаются вместе; часть тех представлений, которые несовместимы с исламом, изживаются, другая часть «исламизируется», в то время как некоторые верования остаются в неизменном виде, превращаясь в «обычай» (“öf”). В этом контексте прослеживаются некоторые верования и традиции, общие для тюркских племен, которые следуют традиционным тюркским верованиям, и тюрков, которые приняли исламскую религию. Одно из таких верований – мотив “don değiştirme” (превращения). Превращение является одним из самых важных мотивов в рассказах, сказаниях и легендах турок. Он проявляется в четырех основных моментах: смерть и душа, испытание, превосходство/чудо и творение. В этом контексте, в нашей статье, во-первых, был проведен концептуальный анализ мотива «превращения» (не вдаваясь в дискуссии). Далее приводятся примеры проявления этого мотива в контексте смерти, души, испытания (награда/наказание), чуда, превосходства и творения/происхождения. В заключение была сделана общая интерпретация.

Ключевые слова

Шаман, Алевизм/Бекташизм, Тюркская традиция, мотив, превращение.

* Поступило в редакцию: 05 марта 2018 г. – Принято в номер: 22 ноября 2018 г.

Ссылка на статью:

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Gelenğinde ‘Don Değiştirme’”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 94: 97-122.

** Доц., д-р, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Факультет Туризма, Кафедра туризма и управления путешествиями – Анкара/Турция
ORCID ID: 0000-0002-4845-2538
a.kucuk@hbv.edu.tr